

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА

Реформа шкільної освіти в добу Центральної Ради як перший національний досвід

На сучасному етапі в Українській державі модернізація освітньої галузі здійснюється в контексті глибокої суспільно-політичної та соціально-економічної кризи. Нині важливо зберегти й примножити її здобутки. Відкриття сторінки історії початку ХХ ст., а саме національно-демократичної революції 1917–1920 рр., свідчить про певну подібність чинників і обставин, які впливали на розвиток української освіти в досліджуваний і сучасний періоди. Відтворення процесуальних та змістових аспектів реформи шкільної освіти за Центральної Ради (далі — ЦР) сприятиме осмисленню й усвідомленню сучасних процесів в освіті та проектуванню її майбутнього.

У ході історіографічного пошуку ми з'ясували, що ряд істориків (Н. Агафонов, 1998; В. Верстюк, 1997; З. Зайцева, Н. Ротар, 1996; Ю. Телячий, 2000 та ін.) та істориків педагогіки (В. Гурський, 1995; В. Майборода, С. Майборода, 1992; М. Собчинська, 1995; С. Філоненко, 1995 та ін.) розглядали різні аспекти реформи шкільної освіти в добу ЦР. Особливої уваги заслуговує дослідження Ю. Телячого «Реформа української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920): історичний аспект», де висвітлено історичні закономірності, організаційні основи реформи школи та проаналізовано суть нової освітньої політики уряду в досліджуваний період. Оскільки на українських землях у передреволюційний період не було загальноосвітньої школи й лише в багатьох проектах порушувалося питання про її створення, на нашу думку, правомірно вести мову про реформу шкільної освіти. Ми намагатимемося системно висвітлити її хід у добу ЦР, визначивши педагогічні засади (причини, напрями, принципи, наслідки).

Після повалення в лютому 1917 р. російського самодержавства в українських педагогів з'явилася реальна можливість реформувати успадковану імперську (станову, позанаціональну, платну, бюрократичну) систему освіти, згідно з якою початкова школа (однокласні, двокласні церковнопарафіяльні школи, земські однокласні й двокласні училища, повітові міські училища) функціонувала окремо від середньої (чоловічі й жіночі гімназії, реальні, єпархіальні, комерційні училища, духовні семінарії). Як вважав С. Постернак, «нам зосталося в спадщину страшне накопичення різних типів шкіл, не зв'язаних між собою ні якоюсь одною ідеєю, ні якимось єдиним планом або системою» (Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. К.: Педагого-психологічна б-ка. — С. 39).

Зазначимо, що в період державного проектування шкільної освіти (1899–1917) були спроби її реформувати. Міністерство народної освіти розробило низку освітніх проектів, що могли б змінити шкільну освіту, але їх не затвердив уряд. Вагомим наслідком урядо-

вих реформацій став громадсько-педагогічний рух за реформу школи, в якому брали активну участь вітчизняні педагоги В. Зеньковський, С. Єфремов, Т. Лубенець, О. Музиченко, В. Науменко, С. Русова, І. Стещенко, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін. Українській державі дісталися в спадок не розв'язані в попередні роки самодержавним урядом і поставлені педагогічною громадськістю завдання в галузі шкільної освіти, що свідчить про назрівання причин реформи задовго до зміни суспільно-політичного ладу.

З утворенням ЦР (3–7 березня 1917 р.) у першому її зверненні до українського народу пролунав заклик добиватися введення української мови в школи, що відразу показало спрямування освітньої політики уряду (Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навч. посібник. — К.: Заповіт, 1997. — С. 278).

У період володарювання на українських землях Тимчасового російського уряду, формування уряду ЦР українські освітяни, маючи вже певний теоретичний досвід попередніх років, обговорювали перспективні шляхи розвитку освіти на Всеукраїнському вчительському з'їзді (5–6 квітня 1917 р., Київ), організованому Товариством шкільної освіти. У загальній постанові з'їзду заклалися перші підвалини реформи шкільної освіти в Україні: заснувати Всеукраїнську шкільну раду для організації шкільної освіти; запровадити початкову школу одного типу, яка давала б початкову освіту й готувала до середньої школи; організовувати педагогічні курси для підготовки вчителів та інструкторів, кафедри українознавства при університетах; вживати під час вивчення Закону Божого в українській школі українську мову тощо (Постанови в справі організації освіти,

ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ

винесені Всеукраїнським учительським з'їздом 5–6 квітня і передані ним дня 5 мая «Українській ЦР» // Вісти з Української ЦР. — 1917. — № 5. — С. 2). Прийняті постанови, де визначалася стратегічна мета реформування — створення національної системи освіти, були передані ЦР.

23 квітня на другому засіданні ЦР обговорювалася доповідь «Комісії для справ освіти» і була прийнята резолюція про створення при ЦР Української шкільної ради для здійснення планомірної українізації школи в Україні (Вісти з Української ЦР. — 1917. — № 5. — С. 1).

Як і в попередні роки, питання реформи шкільної освіти широко дискутувалося на різних громадських зібраннях. Так, на губернському Вчительському з'їзді в Полтаві (25–27 травня 1917) у прийнятій резолюції щодо початкової школи пропонувалися шляхи її реформування (запровадження навчання українською мовою, навчальних предметів — історії й географії України, української й російської мов; забезпечення прав національних меншин; створення відповідних підручників; відкриття українських гімназій; підвищення платні вчителям тощо, а також принципи побудови народної освіти: громадськості (проведення освітянських конференцій різного рівня), самодіяльності (вузька регламентація життя вчителя), самоврядування (численне представництво вчителів у різних керівних органах освіти) (Постанови про організацію місцевих учительських спілок і всеукраїнської спілки учителів, їхні статuti, протоколи з'їздів, скликання всеукраїнського з'їзду (квітень 1917–16 липня 1918) // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 17, арк. 8–10).

На Подільському губернському з'їзді учительських делегатів (27–28 травня 1917 р., м. Вінниця) обговорювалося

питання щодо втілення в життя українізації на Поділлі. Делегати схвалили постанову-звернення до ЦР, де пропонувалося рекомендувати ЦР просити Тимчасовий уряд створити Українське міністерство народної освіти, яке керувало б справою українізації школи; при навчальних округах — відповідні керівні органи для втілення в життя українізації школи; заснувати власні національні друкарні (Там само. — Арк. 66).

Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917, м. Київ) прийняв резолюцію «Про народну освіту» з побажаннями ЦР у справі українізації освіти, а саме: запровадження навчання українською мовою на всіх ступенях загальної й вищої освіти із забезпеченням права меншин; домагання від Тимчасового уряду призначення попечителями шкільних округ та їхніми помічниками українців (Постанови Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (Київ. 28 травня — 2 червня 1917) // Вісти з Української ЦР. — 1917. — № 11–12, червень. — С. 3).

Завдяки домаганням українських уряду й громадськості створюється орган управління освітою — Генеральний секретаріат освіти (далі — ГСО). Його діяльність розпочалася з призначення 25 червня генеральним секретарем І. Стеценка. Перед ГСО ставилися такі завдання: створити населенню України рівні умови в освіті незалежно від суспільного й майнового становища; забезпечити єдність нижчої, середньої й вищої школи та позашкільної освіти (Проекти, постанови і доповіді про організацію і структуру секретарства та Міністерства освіти УНР (вересень 1917 — 20 травня 1918) // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 12, арк. 1).

Слід зазначити, що юридичне існування Генерального секретаріату Тимчасовий уряд затвер-

див лише в серпні, а генеральних секретарів — на початку вересня. Так склалася ситуація, коли не було чіткого розмежування в повноваженнях між ГСО і російським Міністерством народної освіти, що звичайно перешкоджало здійсненню реформи (Звіти про роботу, плани й проекти Секретарства освіти і окремих його відділів з 25 червня 1917 до 1 травня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 61).

Справді кардинальним кроком на шляху реформування шкільної освіти стала «Декларація Генерального секретаріату» (27 червня 1917), у якій Секретаріат ЦР поставив за мету взяти під контроль запровадження українізації в школи, видання підручників, підготовку вчителів (Декларація Секретаріату ЦР // Вісти з Української ЦР. — 1917. — № 10, червень. — С. 3). Невдовзі після свого призначення І. Стещенко виступив зі зверненнями до батьків «Українці! Ідіть до рідної школи» і до вчителів «Від Генерального секретаря Центральної Української Ради по народній освіті до українського вчителства». У зверненні до батьків генеральний секретар закликав їх привести дітей до українських гімназій, у другому — пропонував учительству об'єднатися й долучитися до важливої справи — створення української школи й відповідних підручників (Постанови націоналістичних організацій про підтримку ЦР і надіслані привітання їй і секретарю освіти. Відозви генерального секретаря освіти Стеценка до громадян і вчителства про допомогу в українізації школи та ін. (2 липня 1917 — квітень 1918 // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 16, арк. 2).

Протягом літа 1918 р. діяльність ГСО спрямовувалася на втілення в життя постанов Першого Всеукраїнського вчительського з'їзду. Головна увага зверталася на українізацію по-

ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ

чаткової школи, підготовку відповідних підручників, учителів; висувалися клопотання про увільнення вчителів від військової служби. У цей час за сприяння ГСО відкривається 40 нових шкіл (20 вищих початкових і 20 сільських гімназій). Водночас спеціальна комісія ГСО розробила план єдиної школи, який було винесено на розгляд Другого Всеукраїнського педагогічного з'їзду (Звіти про роботу, плани й проекти Секретарства освіти і окремих його відділів з 25 червня 1917 до 1 травня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 1–2).

Питання реформи шкільної освіти активно обговорювалося на Другому Всеукраїнському вчительському з'їзді (10–12 серпня 1917 р., м. Київ), в якому взяло участь понад 700 учителів. У промові І. Стешенко накреслив основні завдання уряду в галузі освіти — творення нової національної школи, українізація освіти. На його думку, українізацію школи (пристосування старої школи до нових вимог життя) потрібно здійснювати з особливим тактом, бо, «з одного боку проти цього виступають темні сили, а з другого — мусимо забезпечити права національних меншостей» (Робота Другого Всеукраїнського вчительського з'їзду // Вістник пед. Проф. з'їзду. — 1917. — № 1, 10 серп. — С. 2).

У доповідях відомі педагоги Я. Чепіга («Соціалізація народної освіти»), С. Русова («Націоналізація школи»), П. Холодний («Єдина школа»), М. Дем'яновський («Українізація початкової школи щодо навчання мови») висвітлили перспективні шляхи розвитку системи освіти. Так, Я. Чепіга проголосив принципи побудови системи загальної освіти: доступність, обов'язковість для дітей 8–16 років, безплатність, світськість, національний, державно-громадське утримання шкіл (Другий Всеукраїнський

учительський з'їзд // Вісти з Української ЦР. — 1917, № 15–16, вересень. — С. 7). С. Русова обгрунтувала психологічні й педагогічні вимоги націоналізації школи. Вона акцентувала увагу на тому, що національна школа — це не лише викладання предметів рідною мовою, а й відбиття душі народу, його етнографічного складу, національної творчості; задоволення індивідуальних нахилів і сприяння загального розвитку учнів відповідно до потреб місцевого населення; осередок впливу на громадянство й найкращий культурний скарб народу (Робота Другого Всеукраїнського Вчительського З'їзду. — № 3–5, 14 серп. — С. 1).

Центральною на з'їзді стала ідея про єдину школу, яку обгрунтував П. Холодний. Вона полягала в тому, що загальноосвітня народна семирічна школа методологічно мала будуватися на спостереженнях навколишнього середовища відповідно до вимог життя; оскільки через економічні умови неможливо відразу реалізувати перше положення, то варто обмежитися чотирирічними школами (гімназіями); зміст освіти семирічного курсу навчання повинен дати змогу учням вступати до технічних, сільськогосподарських шкіл, учительських семінарій.

Практично значущою стала доповідь М. Дем'яновського, який, хоча й свідомо не запропонував конкретних методичних вказівок щодо втілення в життя принципу українізації школи, бо це, на його думку, обмежило б творчу працю вчителя, проте вказав шляхи його реалізації. Це поєднання школи й сім'ї через рідне слово, пісню, звичаї, ігри для спільного виховання й навчання; безпосередній вплив учителя на враження, уяву, почуття дитини, що в результаті стане її культурним здобутком; створення «веселого, бадьорого, вільного» дитячого

товариства на чолі з учителем, яке зміцнить волю й громадянські почуття дитини; упорядкування зовнішнього вигляду школи (подвір'я, сад, город) — осередку, звідки дитяча думка піде «скрізь по рідному селу і за селом... по всій Україні, а далі поза межі її». В цілому саме така школа сприятиме розумовому розвитку дитини. Доповідач запропонував форми реалізації принципу українізації: жива бесіда вчителя з учнями; письмові роботи; створення рідної обстановки на предметних уроках (спостереження в полі, лісі тощо); творчі роботи з малювання, ліплення, вирізування; створення на місцевому матеріалі читанки (Там само. — С. 1–2).

В обговоренні доповідей учасники з'їзду висловили такі інноваційні на той час думки: про важливість художнього виховання дітей (Данько); про розвиток активності та творчості дитини як головне завдання нової школи (Мірза-Авекянц); про нові методи навчання — генетичний, самостійний пошук (Дорошкевич) тощо (Всеукраїнський педагогічний з'їзд // Вістник педагогічно-професійного з'їзду. — 1917. — № 6, 15 серп. — С. 1).

На з'їзді було прийнято постанови («Організація нової школи», «Українізація школи», «Адміністрація школи», «Освіта вчителя», «Підручники і програми», «Вища школа», «Організація освіти»), які ЦР через ГСО мала втілити в життя.

Відразу після з'їзду новостворена при ГСО комісія з українознавства розробляла нові навчальні програми з української мови, літератури, історії та географії України. Комісія схвалила програми з історії та географії України для початкової й середньої школи (Проекти і положення в справі нової організації школи і управління освітою в цілому // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 10, арк. 7–18 об.).

ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ

До ГСО надходили листи з пропозиціями про реформу шкільної освіти в Україні. Так, серед архівних матеріалів ми знайшли проект (27 серпня 1917) учителя К. Баби́ча «Переобі́ток (реорганізація) початкових, середніх і вищих шкіл». Він запропонував двоступеневу загальноосвітню школу (I ступінь — семирічна початкова школа; II ступінь — двоступенева семирічна середня школа). Курс трьох молодших класів мав відповідати підготовчому класу гімназії. У першому класі пропонувалися такі навчальні предмети: молитва, українська грамота, лічба; у другому — Божа служба, російська грамота, арифметика, читання українською мовою; у третьому — свята історія, арифметика, коротка історія України, швидке читання російською мовою. На думку автора, такі школи вже в 1918 р. мали бути в кожному селі. Передбачалося, що чотирикласна початкова школа відповідатиме чотирьом класам гімназії без нових іноземних мов, котрі учні за бажанням могли опанувати на приватних курсах.

Середня школа мала складатися з трьох загальних і чотирьох спеціальних класів з професійними відділами в місті (фельдшерський, учительський, кондитерський тощо) та із сільськогосподарських і ремісничих у селі. В 7 класі початкової школи пропонувалося проводити допрофесійну підготовку з метою визначення відділу для подальшого навчання у чотирикласній вищій середній школі. Після закінчення трьох класів учні, які добре навчалися, могли вступати до вищих навчальних закладів, а ті, що не мали такого бажання й училися посередньо, — продовжувати навчатися в чотирикласній вищій середній школі за обраними спеціальностями. К. Баби́ч вважав, що саме така система безпосередньо відповідає потребам життя (Проект нової організації

школи та її органи: про вибори директорів (27 серпня 1917–13 квітня 1918) // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 69 а, арк. 1–4 об.).

Відомий педагог І. Соколя́нський у листі з Кавказького фронту звернувся до ГСО з пропозицією українізувати «школи для сліпих, школи і захоронки для глухонімих, захоронки для недорослих злочинців, школи для малолітніх дітей» і надіслати ним розроблені проекти організації таких шкіл (Там само. — Арк. 5).

Голова ЦР М. Груше́вський обґрунтував власний проект розвитку освіти в Україні, зокрема шкільної. Він запропонував її триступеневу структуру: I — чотирирічна початкова школа для дітей з шести років; II — шестирічна середня школа; III — дворічна вища загальна за «групами», тобто профілями (з перевагою політичних або реальних наук), або спеціальна освіта. Зважаючи на реальні потреби молоді України держави в підготовлених фахівцях для різних галузей економіки, Михайло Сергі́йович вважав за потрібне розширити мережу професійних шкіл (Культура краси і культура життя // Михайло Груше́вський / Упоряд. Світлана Панькова, Валерій Левченко, Олег Будзи́нський, Микола Куче́ренко. — К.: Б-ка українця, 1998. — С. 80–81).

Велику роль у розробці форми відігравала Генеральна шкільна рада при ГСО, а потім і при Міністерстві освіти, до участі в якій запрошувалися вчителі, члени ЦР, шкільного товариства. На її засіданнях як обговорювалися поточні справи, так і розроблялися важливі законопроекти розвитку освіти: статут шкільної ради, проект управління освітою, законопроект автономії середньої школи, тимчасовий проект закону про функції педагогічних рад у середніх школах, законопроект про скасування органів упра-

вління колишніми церковними школами, інструкція комісарам з народної освіти. Активними учасниками засідань були: генеральний секретар освіти І. Сте́щенко, товариш генерального секретаря П. Холодний, директор департаменту вищої й середньої школи Ф. Суши́цький, завідувач відділу вищої освіти Л. Біле́цький, завідувач відділу середньої школи О. Дорошке́вич, завідувач відділу нижчої школи О. Музи́ченко, члени шкільної ради Т. Лубе́нець, С. Русова, С. Сіро́полко та ін. (Протоколи шкільної ради при міністерстві з 17 липня 1917 по 24 квітня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 1, 153 арк.).

Генеральний секретаріат після того, як Тимчасовий уряд проголосив його вищим органом влади в Україні, у Декларації (29 вересня 1917 р.) поставив такі завдання: протягом академічного року розробити й реалізувати проект нової за змістом і формою школи на демократичній, національній основі; передати справу управління освітою національних меншин товаришам генерального секретаря з національних справ за загальним контролем генерального секретаря освіти; організувати курси для вчителів; видати шкільні підручники й посібники українською мовою та мовами національних меншин (Верстук В. — С. 311).

Одним з кроків у реалізації постанов урядової освітньої політики й Другого Всеукраїнського педагогічного з'їзду став Циркуляр ГСО (12 жовтня 1917) про запровадження в усіх державних вищих початкових, середніх та інших школах таких предметів: українська мова й українознавство (література, географія та історія України) (Законопроекти та обіжники міністерства про організацію навчання у вищих початкових школах, проекти програм навчальних предметів, що викладаються в цих школах // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр.

ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ

712, арк. 1 об.). До затвердження нових навчальних програм дозволялося користуватися розробленими на місцях.

У контексті суспільних змін постало й питання щодо реформування виховання. Так, у Справозданні про діяльність відділу середньої школи (грудень—січень 1917) зазначалося: «Історичний момент вимагав національного виховання українських дітей, ґрунтовної реформи цієї справи, щоб школа зразу ж могла виховувати молодь» (Звіти про роботу, плани й проекти Секретарства освіти і окремих його відділів з 25 червня 1917 — до 1 травня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 52). ГСО видав Циркуляр про національне виховання й додаток до нього — посібник «Поміч учителю в справі національного виховання учнів». У Циркулярі ставилося завдання — «виховання дітей в повазі до нового ладу на Україні, до нашого відродженого краю» (Циркуляр до директорів середніх шкіл всіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та інших шкіл України // Вільна укр. шк. — 1918. — № 5–6. — С. 72–73). З метою реалізації цього завдання пропонувався такий план дій: запровадити в кожній школі українську мову та українознавство за розробленими програмами; організовувати гуртки для позашкільного вивчення української літератури, історії та інших предметів, українські бібліотеки, читальні; влаштовувати з учнями театральні шкільні вистави, літературно-вокальні вечори за кращими творами українських письменників, лекції з української декламації, подорожі-екскурсії в різні історичні місця; сприяти створенню дитячих та юнацьких організацій на національному ґрунті.

Справді програмним документом, що визначав підходи до реформи школи, став обіжник (грудень 1917), в якому декларувалася побудова нової школи на демократичних засадах, що означало широке залучення до управління освітою громадськості, вчительства (Від секретарства народної освіти до губернських і повітових земських управ, учительських організацій // Вістник Генерального Секретаріату УНР. — 1917. — № 4, 9 груд. — С. 3).

5 грудня 1917 р. ЦР прийняла закон про передачу ГСО всіх шкіл, що містилися на території УНР, і встановлення педагогічного контролю за ними (затвердження навчальних планів та програм, забезпечення їх виконання); передачу всіх шкіл неукраїнських національностей у відомство генеральних секретарів відповідних національностей і контроль за ними з боку Генеральної шкільної ради (Вістник Генерального Секретаріату УНР. — 1917. — № 6, 21 груд. — С. 2). Відразу після прийняття закону відділ середньої школи розіслав до гімназій різних типів та духовних шкіл Циркуляр про запровадження в зазначених навчальних закладах українознавства та національних співів.

Новим етапом обговорення реформи шкільної освіти стала нарада щодо організації народної освіти в Україні (15–20 грудня 1917, м. Київ), на яку прибув 141 депутат від земств, міських самоуправлінь, учительських організацій, ГСО. У звітних матеріалах про нараду одним з найголовніших завдань визнано реформування системи управління шкільною освітою на засадах демократизму, децентралізму й національно-персональної автономії. Підготовкою наради, що перетворилася на з'їзд, займалося організаційне бюро на чолі із С. Сірополком, яке складалося з представників усіх національностей. Особлива комісія Генеральної шкільної ради розробила для обговорення на нараді проект управління справами освіти в Україні.

У ході п'ятиденної роботи було заслухано 16 доповідей, а саме: «План управління освітою на Україні» (П. Холодний), «Національна школа» (С. Русова), «Управління справою освіти» (О. Музиченко), «Відділи з народної освіти при земських і міських управах» (С. Сірополко) та ін. Нарада схвалила проект управління справами освіти, ряд постанов («Постанова в справі організації управління національною школою», «Підвалини національної школи», «Інструктори», «Комісари», «Курси з українознавства»).

Інноваційний потенціал освітньої реформи окреслювався в постанові наради «Підвалини національної школи», де визначалися принципи побудови освітньої системи: економія в часі; зв'язок сім'ї зі школою, єдність школи. Школа визнавалася національною, управління нею передавалося до рук певної національності. У справі виховання й навчання пріоритетними називалися рідна мова, дитяча психіка певної національності (Проекти і положення в справі нової організації школи і управління освітою в цілому // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 10, арк. 48а–48д об.). На нараді було прийнято рішення про підвищення державних асигнувань на народну освіту земським та міським самоврядуванням з метою підвищення платні вчителям початкових шкіл, на шкільне будівництво, утримання інструкторів шкільної освіти.

З метою створення власної системи управління освітою 28 грудня 1917 р. ЦР ухвалила закон про скасування шкільних округ і відкриття в кожній з них Комісаріатів у складі чотирьох українців і трьох представників національних меншин (Закон про скасування Шкільних Округ // Вістник Генерального Секретаріату УНР. — 1918. — № 1, 5 січ. — С. 2). Спеціальна комісія також розробила Проект закону про нові функції пе-

ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ

дагогічних рад у середніх школах, за яким керуючим органом у всіх типах шкіл визнавалися педагогічні ради, до яких уходили вчителі, лікар, представники від земств, міського самоврядування чи сільської ради, батьківських комітетів (Проекти і положення в справі нової організації школи і управління освітою в цілому // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 10, арк. 33–33 об.).

Після проголошення ЦР у III Універсалі Української Народної Республіки (7 листопада 1918) і схвалення IV Універсалом (9 січня 1918) Закону про національно-персональну автономію ГСО затвердив «План управління справами освіти в Україні», згідно з яким загальне завідування справами освіти кожної національності передавалося відділам чи департаментам народної освіти при національних Генеральних секретаріатах із законодавчими національними радами освіти. На місцях шкільними справами мали відати національні ради освіти (українські, російські, польські, єврейські обласні, губернські, повітові, міські, сільські та ін.). Найвищим об'єднувачим органом визнавався ГСО, на місцях — губернські ради освіти. Національні ради освіти мали складатися з представників відповідної національності, загальні ради — з представників усіх націй України (Постернак, С. 31–32). Проект не був схвалений урядом, проте неофіційно ним керувалися на місцях. Установлення радянської влади в січні 1918 р., а потім Гетьманський переворот (квітень 1918) перешкодили реалізації нового плану управління освітою.

11 січня 1918 р. після утворення першого складу Ради народних міністрів УНР ГСО було перейменовано в Міністерство. Новим кроком у напрямі реформи управління системою шкільної освіти став Закон про

скасування посад директорів та інспекторів народних шкіл (14 січня 1918) і передачу управління освітою губернським та районним комісарам за призначенням Міністерства народної освіти (Вістник Ради Народних Міністрів УНР. — 1918. — № 19, 13 квіт. — С. 1).

18 січня кабінет В. Винниченка пішов у відставку, І. Степенко залишив посаду міністра народної освіти (Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: В 2 т. — Т. 1. (1917–1943 рр.). — [Монографія]. — К.: Видавець Ешке О. М., 2002. — С. 40). Надалі Міністерство народної освіти очолювали Н. Григорієв (18–29 січня), П. Христюк (29 січня — 10 березня), В. Прокопович (22 березня — 2 травня).

Серед зазначених міністрів активністю вирізняється діяльність В. Прокоповича, який за досить короткий час на розгляд уряду вніс ряд важливих законопроектів, а саме: про тимчасові штати середніх і вищих початкових шкіл, про виділення коштів на виготовлення підручників та облаштування тимчасової семінарії для учителів початкових шкіл на Холмщині, про нові функції педагогічних рад у середніх державних школах та ін. (Лікарчук І. Л. — С. 49).

Хід реформи, проблеми й причини її невдач аналізувалися у звітах підвідомчих відділів. Так, у звіті департаменту вищої та середньої школи на 1 березня 1918 р. серед труднощів називаються такі, як відсутність коштів, юридична залежність ГСО від Тимчасового уряду. У контексті аналізу зробленого відділом намітив і перспективний план діяльності, який в основному конкретизував або поглиблював стратегічні напрями реформи середньої школи, зокрема такі: перевести українізацію на реальний ґрунт (зобов'язати директорів шкіл подати в Міністерство інформацію про хід українізації, наявність штатного

вчителя-українознавця; створити комісію з представників усіх типів шкіл для обговорення діючої програми з українознавства й комісію з метою розробки програм для єдиної середньої школи, доручивши їй організацію з'їзду у двох напрямках: методи українізації й загальне реформування усіх типів шкіл у єдину школу в один чи два етапи (перехідний — часткова форма й остаточний); створити комісію для реформування учительських семінарій та учительських інститутів тощо (Звіти про роботу, плани й проекти Секретарства освіти і окремих його відділів з 25 червня 1917 до 1 травня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 74–74 об.).

У березні 1918 р. після повернення уряду з Житомира до Києва було поставлено питання про всенародне навчання. До цього часу акцентувалася увага на реформуванні діючих і створенні нових українських шкіл. Комісія при Генеральній шкільній раді виробила основи всенародного навчання: усім дітям в УНР забезпечується безплатна освіта в загальноосвітній семінарійній народній школі (I ступінь — 4 роки, II ступінь — 3 роки); органам місцевого самоврядування доручається розробка шкільної мережі й фінансового плану утримання таких шкіл; виділяється часткове державне фінансування на їх утримання; дозволяється приватним безплатним школам включитися в шкільну мережу на загальних підставах через місцеве самоврядування (Постернак С. — С. 59).

Для встановлення зв'язку з регіонами на нараді 19 березня 1918 р. схвалюється рішення організувати при Міністерстві освіти вищий об'єднуючий і контролюючий адміністративний орган — Раду міністра народної освіти. До нього увійшли міністр народної освіти, товариш міністра, директори департа-

ІСТОРІЯ
ПЕДАГОГІКИ

ментів, генеральні комісари, інструктори та ін. Передусім Рада міністра переглянула проекти розвитку освіти, заслухала на своїх засіданнях питання про діяльність департаментів. Водночас основними робочими темами стали функції Ради міністра, план єдиної школи, забезпечення шкіл українськими підручниками й книжками (Проекти, постанови і доповіді про організацію і структуру секретарства та Міністерства УНР (вересень 1917–20 травня 1918) // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 12, арк. 52–57а).

Про оперативність освітньої політики ГСО свідчить черговий обіжник (18 квітня 1918), який установлював порядок переведення учнів з класу в клас і їх випуск (Обіжник про встановлення порядку закінчення біжучого шкільного року // Вістник Ради Народних Міністрів УНР. — 1918. — № 21, 18 квіт. — С. 3). У зазначеному документі знаходимо зразки нових атестатів з державним гербом України для чотирикласних хлоп'ячих гімназій і дівочих прогімназій, восьмикласних хлоп'ячих гімназій та реальних шкіл; восьмикласних дівочих гімназій.

Останніми законодавчими акціями Міністерства стали обіжник (10 квітня 1918 р.) про введення у штати посад учителів української мови й літератури та Інструкція комісарам народної освіти (15 квітня 1918 р.), у якій представниками Міністерства народної освіти на місцях визнавалися губернiальні та районні комісари (Обіжник департаменту вищої і середньої освіти учбовим закладам і комісаріатам // ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 104, арк. 5–7 об.).

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що основними причинами реформи шкільної освіти за часів ЦР стали політичні — зміна політичного ладу і педагогічні — потреби шкільної практики. Досвід вітчизняної педагогічної громадськості, набутий у

русі за реформу шкільної освіти в Російській імперії, став підґрунтям реформування шкільної системи освіти в Українській Народній Республіці. На відміну від реформування шкільної освіти в умовах імперської системи, реформа за ЦР здійснювалася в контексті розбудови Української держави. Вона поєднала в собі ініціативу «згори» — уряду та «знизу» — громадськості.

ГСО, потім Міністерство народної освіти намагалися реалізувати намічені ЦР стратегічні завдання освітньої реформи, що передбачали створення національної системи шкільної освіти, а саме: єдиної всестанової загальноосвітньої школи; національної системи управління освітою на основі децентралізації; національної системи виховання; запровадження всенародного загального навчання. Діяльність керівних органів освіти розгорталася одночасно в кількох площинах: розробка відповідними комісіями законодавчих документів реформи; їх обговорення на з'їздах, нарадах; схвалення і реалізації; планування подальших кроків. Усе це свідчить про комплексний і системний підхід у здійсненні освітньої реформи.

Проаналізувавши проведення реформи та основні законодавчі документи, ми запропонували її періодизацію. *Перший період* (3–7 березня — 25 червня 1917 р.) — розробка ЦР напрямів освітньої реформи відповідно до громадсько-педагогічної думки, формування керівних освітніх структур. *Другий період* (25 червня 1917 — 11 січня 1918 р.) — створення українського керівного освітнього органу ГСО і його підструктур: Генеральної шкільної ради й Ради міністра; розробка комісіями ГСО перших законопроектів, поступова реалізація реформи. *Третій період* (11 січня — 29 квітня 1918 р.) — формування структури Міністерства народної освіти, розробка

комісіями нових законопроектів і реалізація реформи.

В основу означеної реформи були покладені такі принципи: демократизація освіти (доступність усіх верств суспільства до здобуття шкільної освіти; перехід від державної до громадсько-державної системи освіти; децентралізація управління освітою, тобто розмежування функцій між центральними, регіональними й місцевими органами; функціонування державних і громадських навчальних закладів; право педагогів на вибір підручників, методів навчання); націоналізація освіти (українізація й дерусифікація освіти, оновлення її змісту; забезпечення прав національних меншин); гуманізація освіти (створення умов для розвитку й реалізації здібностей дитини); неперервність освіти (наступність усіх її ланок).

Реалізувати реформу перешкодило багато причин, зокрема зовнішніх (небезпека іноземної інтервенції; залежність на початковому етапі від Тимчасового уряду) і внутрішніх (брак коштів, приміщень, підручників, підготовлених учителів; недостатній рівень досвіду управління освітою; неоднозначність ставлення учительства до нової освітньої політики).

Ми вважаємо, що реформа шкільної освіти в період ЦР — це перший практичний національний досвід, тому є всі підстави назвати її першою українською. У цілому вона була глибокою, широкомасштабною й перспективною, бо несла зміни в ідеологію і філософію освіти. У ході реформи закладалися підвалини нової концепції шкільної освіти, набувався національний досвід реформування освітньої галузі. Гетьманський переворот П. Скоропадського змінив уряд, але не зупинив започаткованих реформацийних процесів у освіті, про що ми висвітлюватимемо в наших подальших наукових розвідках.